

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI DAXİLİ İŞLƏR
NAZİRLİYİ

P O L İ S A K A D E M İ Y A S I

KAFEDRA: “DİO-NUN İNZİBATI FƏALİYYƏTİ”.

FƏNN: “KRİMİNOLOGİYA ”

FAKÜLTƏ : ƏYANI

M Ü H A Z İ R Ə

MÖVZU № 11 “İqtisadi cinayətkarlıq və onun profilaktikası”.

***Tərtib etdi: “DİO-nun inzibati fəaliyyəti”
kafedranın baş müəllimi,
polis polkovnik-leytenantı***

Vüqar Mansurov

B A K I 2020

**MÖVZU № 11. “İQTİSADI CİNAYƏTKARLIQ VƏ ONUN
PROFİLAKTİKASI”.**

PLAN:

GİRİŞ:

1. İqtisadi cinayətkarlığın kriminoloji xüsusiyyətləri.
2. İqtisadi fəaliyyət sahəsində törədilən cinayətlərin səbəb və şəraiti.
3. İqtisadi fəaliyyət sahəsində törədilən cinayətlərin profilaktikası.

NƏTİCƏ:

Ə D Ə B İ Y Y A T:

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı,1995. mad. 13, 15, 29.
2. Azərbaycan Respublikası DİN-in 22.01.2020-ci il tarixli KQ-1 nömrəli Kollegiya qərarı: “2019-cu ildə cinayətkarlığa qarşı mübarizə və ictimai təhlükəsizliyin təmin edilməsi üzrə respublika daxili işlər orqanlarının fəaliyyətinin nəticələri və qarşıda duran vəzifələr haqqında”
3. N.Əliyev, V.Mansurov.Kriminologiya. Dərs vəsaiti. Bakı, 2016.
4. N.Əliyev, V.Mansurov.Kriminologiya. Dərs vəsaiti (Sual və cavablarda). Bakı, 2015.
5. N.Əliyev, V.Mansurov.Kriminologiya. Dərs vəsaiti (Sxemlərdə). Bakı, 2017.
6. Səməndərov F.Y. Kriminologiya. Dərs vəsaiti, Bakı, 2012.
7. Ə.Piriyev. Kriminologiya. Dərs vəsaiti. Bakı, 1999.
8. R.İsmayılov, V.Salnikov, S.Stepaşin. “Экономическая безопасность России”. Dərs vəsaiti. Sankt-Peterburq, 2001.

GİRİŞ

Azərbaycan xalqı özünün çoxəsrlik dövlətçilik ənənələrini davam etdirərək insan hüquqlarının aliliyini təmin edən demokratik prinsipləri rəhbər götürərək, bütün cəmiyyətin və hər kəsin sağlamlığının təmin edilməsini arzulayaraq, ədalətin, azadlığın və təhlükəsizliyin bərqərar edilməsini istəyərək, keçmiş, indiki və gələcək nəsillər qarşısında öz məsuliyyətini anlayaraq, suveren hüquqdan istifadə edərək aşağıdakı niyyətlərini bəyan etmişdir:

- Azərbaycan dövlətinin müstəqilliyini, suverenliyini, və ərazi bütövlüyünü qorumaq;
- Konstitusiya çərçivəsində demokratik quruluşa təminat vermək;
- vətəndaş cəmiyyətinin bərqərar edilməsinə nail olmaq;
- xalqın iradəsinin ifadəsi kimi qanunların aliliyini təmin edən hüquqi, dünyəvi dövlət qurmaq;
- ədalətli iqtisadi və sosial qaydalara uyğun olaraq hamının layiqli həyat səviyyəsini təmin etmək.

Azərbaycan dövləti bazar münasibətləri əsasında iqtisadiyyatın inkişafına şərait yaradır, azad sahibkarlığa təminat verir, iqtisadi münasibətlərdə inhisarçılığa və haqsız rəqabətə yol vermir.

Dövlətin əsas dayaq sütunlarından biri iqtisadiyyatdır. İqtisadi əsaslarının təhlükəsizliyi təmin edilməyən ölkədə perspektiv inkişafa nail olmaq qeyri mümkündür. Qeyd etmək lazımdır ki, təhsil, elm, mədəniyyət, hərbi və s. sahələrin inkişafı da məhz iqtisadi dirçəlişlə bağlıdır. Göründüyü kimi iqtisadi cinayətkarlıq ölkənin iqtisadi əsaslarına qəsd edərək ümumiyyətlə onun təhlükəsizliyini zərbə altına alır.

İqtisadi cinayətkarlıq digər cinayət növlərindən yüksək latentliyi, vurulmuş zərərin ölçüsü, zərərçəkmişlərin dairəsinin qeyri müəyyənliyi, mütəşəkkil xarakter daşması ilə seçilir.

SUAL I. İqtisadi cinayətkarlığın kriminoloji xüsusiyyətləri.

Hər bir ölkənin demokratik hüquqi dövlət quruculuğu yolunda perspektiv inkişafına təkan verən amillərdən biri də iqtisadiyyatdır. İqtisadiyyatın inkişafı müxtəlif mülkiyyət növlərinə əsaslanaraq xalqın və hər bir vətəndaşın rifahının yüksəldilməsi, onun sosial müdafiəsi və layiqli həyat səviyyəsinin təmin edilməsinə yönəldilməlidir.

İqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsi dövlətin qarşısında duran əsas vəzifələrdən biridir. İqtisadi təhlükəsizlik milli təhlükəsizliyin tərkib elementi olaraq hər bir dövlətin inkişafını təmin edən zəruri amillərdən biridir. Milli təhlükəsizliyin əsas tərkib hissələri aşağıdakılardır:¹

- müdafiə (hərbi) təhlükəsizliyi;
- ictimai təhlükəsizlik;
- beynəlxalq təhlükəsizlik;
- ekoloji təhlükəsizlik;
- iqtisadi təhlükəsizlik;
- informasiya təhlükəsizliyi.

İqtisadi fəaliyyət sahəsində törədilən cinayətlər dövlətin dayaq sütunlarına zərbə vurmaqla onu zəiflədir, ölkəni iqtisadi tənəzzülə sürükləyir.

İqtisadi cinayətkarlığa kriminoloji ədəbiyyatlarda müxtəlif anlayışlar verilmişdir. Lakin bu fenomen ilk dəfə elmi ədəbiyyatlara “ağyaxalqlı cinayətkarlıq” adı ilə amerika kriminoloqu E. Saterlend tərəfindən 1940-cı ildə verilmişdir.² O, “ağyaxalqlı cinayətkarlığı” yüksək sosial statusu olan şəxslər tərəfindən öz peşə vəzifələri çərçivəsində onlara göstərilən etibardan sui-istifadə etməklə törədilən hüquq pozuntularının kompleksi kimi müəyyən etmişdir.

T.V.Pinkeviç isə iqtisadi fəaliyyət sahəsində cinayət törətmiş şəxslərin aşağıdakı qaydada bölgüsünü verirdi¹:

¹ R.İsmayılov, V.Salnikov, S.Stepaşin. Экономическая безопасность России. Dərs vəsaiti. Sankt-Peterburq, 2001, səh: 7-13.

² A.İ. Dolqova. Kriminologiya. Moskva, 1997. Dərs vəsaiti. Səh. 483.

¹ V.N.Burlakov, N.M.Kropaçev. Kriminologiya. Sankt-Peterburq, 2002. Dərs vəsaiti. 237-252.

1. “Brilliant yaxalıqlar”- dövlətin siyasi və iqtisadi elitasını təmsil edən şəxslər.

2. “Qızıl yaxalıqlar”- nazirliklərdə, bank sistemlərində inzibati-təsərrüfat və inzibati-sərəncamverici funksiyaları (bürokratik elita), həmçinin iri kommersiya və digər təşkilatlarda inzibati-təsərrüfat funksiyalarını yerinə yetirən şəxslər.

3. “Gümüş yaxalıqlar”- dövlətin vəzifəli şəxsləri, orta təbəqəli kommersiya təşkilatlarının rəhbərləri, sahibkarlar elitası, maliyyə-kredit və bank sisteminin nümayəndələri.

4. “Ağ yaxalıqlar”- dövlət və bələdiyyə orqanlarının nümayəndələri, orta təbəqəli idarəetmə aparatlarının əməkdaşları, ayrı-ayrı regionlarda yerləşən müəssisə və təşkilatların rəhbərləri.

İkinci dünya müharibəsi zamanı qara bazarın problemləri ABŞ-da M.Klaynard tərəfindən öyrənilmişdir. O, göstərmişdir ki, qiymətlərin və normaların müəyyən edilmiş məhdudiyyətlərinin pozulması nəticəsində istehlakçılar və vergi ödəyicilər cinayətkarlığın digər növlərinə nisbətən daha çox maliyyə itkisinə məruz qalmışlar.

Ölkəmizdə isə iqtisadiyyatın qeyri-bərabər inkişafı 90-cı illərin əvvəllərinə təsadüf edir. Sosial-siyasi vəziyyətin qeyri-stabil inkişafı, iqtisadiyyatda böhranlı vəziyyətin artması şəraitində iqtisadi fəaliyyət sahəsində cinayətkarlıq geniş vüsət almışdı. Bu növ cinayətlərin səviyyəsi əsasən əhalinin həyati vacib ehtiyaclarının ödənilməsi ilə məşğul olan sahələrdə, o cümlədən, nəqliyyatda, ticarət və məişət xidməti, maliyyə-kredit münasibətləri, xarici iqtisadi fəaliyyət sahələrində, təsərrüfatın qeyri-dövlət strukturlarında daha yüksək olmuşdur.

Müasir dövrdə iqtisadiyyatda aparılan islahatlar nəticəsində iqtisadi sahədə törədilən cinayətlərin dinamikasında da müəyyən dəyişikliklər baş vermişdir. Belə ki, mülkiyyətin yeni formalarının yaranması, iqtisadiyyatın bazar münasibətlərinə uyğun inkişafı, dünya bazarına çıxış kriminal vəziyyətin də dəyişməsinə səbəb olmuşdur.

Beləliklə, iqtisadi cinayətkarlığın ictimai təhlükəliliyi onun ictimai münasibətlərin müxtəlif sahələrinə neqativ təsirindən, dövlətin iqtisadi əsaslarının sarsədilməsinə yönəldilməsindən ibarətdir.

İqtisadi cinayətkarlığın aşağıdakı əsas kriminoloji xüsusiyyətləri vardır:

1. İqtisadi fəaliyyət sahəsində törədilmiş cinayətlərin latentliyi yüksəkdir.

İqtisadi cinayətlərin çoxu vətəndaşların və vəzifəli şəxslərin ərizələri ilə aşkar olunmur. Bu növ cinayətlər əmlakın idarə edilməsi və onun qorunması üçün mülkiyyətçinin vəkil etdiyi şəxslər tərəfindən törədilir.

Bir sıra yeni yaranmış cinayətlərin latentliyi aşağıdır. Bu bank kreditlərinin alınması zamanı dələduzluq, saxta ödəniş sənədlərində istifadə olunması, əhalidən vəsaitlərin yığılması, saxta pulların hazırlanması və s. cinayətlərdir.

2. İqtisadi cinayətkarlığın cəmiyyətə vurduğu zərərin məbləği olduqca böyükdür.

3. İqtisadi cinayətkarlıq digər cinayətkarlığa nisbətən əhalinin böyük hissəsini əhatə edir.

4. İqtisadi cinayətkarlıq mütəşəkkil xarakter daşıyır. Əgər xarici ölkələrin çoxunda mütəşəkkil cinayətkarlıq qumar oyunlarına, narkobiznesə, fahişəliyə, silah satışına nəzarət edirsə, MDB ölkələrində o iqtisadi əsaslara təsir edərək inkişaf edir.

İqtisadi cinayətkarlığın böyük bir hissəsini – vergi cinayətkarlığı təşkil edir. Bu sahədə törədilən cinayətlərin aşağıdakı növləri mövcuddur:

1. Mühasibat hesabatı sənədlərində müəssisələrin maliyyə-təsərrüfat fəaliyyəti barədə hesablamaların tamamilə və ya qismən göstərilməməsi (əqdlərin sənədləşdirilməməsi, pul mədaxilinin kassaya keçirilməməsi).

2. Vergitutma bazasının məbləğinin azaldılmasına imkan yaratmaq üçün iqtisadi göstəricilərin dəyişdirilməsi (alınmış xammalın, yanacaq, istehsal xərclərinə aid olan xidmətlərin qiymətlərinin yüksəldilməsi, vergilərin hesablanması zamanı vergi tariflərinin aşağı salınması, vergi güzəştlərindən

qeyri-qanuni istifadə edilməsi).

3. Vergitutma obyektinin dəyişdirilməsi (realizə edilən məhsulun qiymətinin aşağı salınması, onun məbləğinin azaldılması və s.).

4. İqtisadi göstəricilərin hesabat qaydasının pozulması.

5. Maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin vergi orqanlarının nəzarətindən yayındırılması (vergi orqanlarında uçota durmamaq; vergi orqanlarına xəbər vermədən banklarda əlavə hesabların açılması).

İqtisadi cinayətkarlığın miqyasının dəqiq kəmiyyət ölçüsü olmadığından, onun inkişafının proqnozu ekspert qiymətlərinə əsaslanır. İqtisadiyyatda kriminal vəziyyətin qarşısının alınması strateji əhəmiyyət kəsb edir.

İqtisadi sahədə cinayətlərin törədilməsi üsulları da son zamanlar təkmilləşir. Xüsusilə kredit-maliyyə sahəsində, sığorta, investisiya və xeyriyyə fondlarında kölgəli biznesin fəallaşmasının ehtimalı vardır. Sanksiyasız kompüter və telekommunikasiya şəbəkəsinə girmək yolu ilə veksellərlə, kredit kartlarla dələduzluq əməliyyatları artıq reallığa çevrilir.

İqtisadi fəaliyyət sahəsində cinayət törətmiş şəxslərin aşağıdakı tipləri vardır:

1. Situativ tip.

2. Tamahkar tip (cinayət törədilməsi üçün münbit şərait onun özü tərəfindən yaradılır).

3. Konformist tip (kənar təsirin altında cinayət törətmiş şəxslər).

4. Patoloji tip (özgə əmlakının mənimsənilməsinə aludəçilik).

SUAL 2. İqtisadi fəaliyyət sahəsində törədilən cinayətlərin səbəb və şəraiti.

İqtisadi fəaliyyət sahəsində törədilən cinayətlər cəmiyyətdə aşağıdakı neqativ faktorların yaranmasına real zəmin yaradır:

1. Mütəşəkkil cinayətkarlığın səviyyəsinin artması.
2. İqtisadi cinayətkarlığın artmasına təkan verən mütəşəkkil cinayətkar qruplaşmaların əhalinin ayrı-ayrı təbəqələrinə təsirinin artması.
3. Ümumilikdə bütün cinayətlərin və həmçinin iqtisadi fəaliyyətlə bağlı cinayətlərin törədilməsi üçün əlverişli şəraitin yaradılması.
4. İqtisadi cinayətkarlığın beynəlxalq və həmçinin zonalar-arası iqtisadi fəaliyyətə təsirinin artması.

Ölkənin ayrı-ayrı iri şəhərlərində, regionlarında iqtisadi cinayətkarlığa təkan verən səbəblər dairəsinə həmçinin əhalinin sıxlığını, sənaye müəssisələrinin sayını, dövlət sərhəddi ilə yaxın məsafənin olmasını, informasiya və texniki təminat səviyyəsinin, hüquq-mühafizə orqanlarının fəaliyyətinin effektivliyinin aşağı olmasını, ərazidə zəngin təbii ehtiyatların olmasını, əhalinin əksəriyyətinin məşğulluq səviyyəsini, əksər ailələrdə maddi təminatın vəziyyətini aid etmək olar.

Artıq qeyd etdiyimiz kimi iqtisadi fəaliyyət sahəsində cinayətkarlığın artmasına təkan verən amillərdən biri mütəşəkkil cinayətkar qruplaşmalardır. İqtisadi fəaliyyət sahəsində mövcud olan mütəşəkkil cinayətkar qruplar aşağıdakı təsir-etmə üsullarından istifadə edirlər¹:

- 1.İnfiltrasiya – öz adamlarının dövlət, hüquq-mühafizə, nəzarətedici orqanlara və kommersiya strukturlarına daxil edilməsi;
2. Korrupsiyanın köməyi ilə dövlət, idarəetmə və məhkəmə orqanlarının vəzifəli şəxslərinin ələ alınması;
3. İri sənaye və kommersiya strukturlarının rəhbərləri ilə sövdələşmə;
4. Dövlət və idarəetmə orqanlarının korrupsiyalaşmış vəzifəli şəxsləri

¹ Ə.Piriyev. Kriminologiya. Dərs vəsaiti. Bakı, 1999.

tərəfindən təzyiqlərin göstərilməsi, yanlış informasiyanın yayılması;

5. Aksiyaların və payların alınması, hədə-qorxu ilə əmlak və mülkiyyət hüquqlarının əldə edilməsi;

6. Terror vasitəsilə şəxslərin fiziki məhvi.

SUAL 3. İqtisadi cinayətlərin profilaktikası.

İqtisadiyyatda baş verən cinayətlərin qarşısının alınması cinayətlərin törədilməsinə səbəb olan halların təsirinin azaldılmasına (neytrallaşdırılmasına) yönəlmiş iqtisadi, təşkilati, texniki, hüquqi, tərbiyəvi tədbirlər sisteminin həyata keçirilməsini nəzərdə tutur.

İqtisadi təsirlərə ümumsosial səviyyəli tədbirlər də aiddir. Onlardan, işsizliyin səviyyəsinin aşağı salınmasına, əhalinin sosial təbəqələşməsinin qarşısının alınmasına yönələn tədbirləri xüsusilə qeyd etmək lazımdır. Cəmiyyətdə təbəqələşmə potensial hüquqpozanlar, yəni daimi gəliri olmayan şəxslərin təbəqəsini yaratmışdır. Buna görə, insanların həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi iqtisadi inkişafın ilk şərtidir.

Hüquq-mühafizə orqanları, xüsusilə iqtisadi sahədə cina-yətkarlıqla mübarizə üzrə strukturlar tərəfindən iqtisadi sahədə olan hüquqpozmalardan qarşısının alınması yalnız qanunçuluğa riayət edilməsinə təminat verən müasir qanunverici bazanın yaradıldığı təqdirdə mümkündür. Bunun üçün ilk növbədə dövlətin iqtisadi təhlükəsizliyinin strategiyası işlənilməli, qanunvericilik bazası daha da təkmilləşdirilməlidir.

Dövlətin cinayətkarlığa qarşı mübarizə strategiyasının əsas məqsədi vətəndaşların hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi, cəmiyyətin sosial-iqtisadi, hərbi-siyasi stabilliyi və dövlətin ərazi bütövlüyünün qorunması üçün əlverişli şərait yaradan iqtisadi inkişafın təmin edilməsidir.

İqtisadi cinayətkarlığa qarşı tətbiq ediləcək profilaktik tədbirlərin aşağıdakı istiqamətləri vardır:

1. Özəlləşdirmə ilə sosial nəzarət arasında balansın təmin edilməsi. Bu 2 yolla həyata keçirilir:

a) istehlak standartlarının optimallaşdırılması;

b) iqtisadi cinayətkarlığa təsir göstərə biləcək effektiv sosial nəzarət sisteminin yaradılması.

İstehlak standartlarına təsiretmə vasitələri aşağıdakılardır:

- milli ideoloji sistemin yaradılması;
- mənəvi dəyərlərin istehlakına yönələn mədəniyyətin formalaşması;
- dövlət tərəfindən ardıcıl və məqsədyönlü şəkildə həyata keçirilən iqtisadi islahatlar;
- hüquqi tədbirlər.

Sosial nəzarətin əsas vəzifələri aşağıdakılardır:

- a) maddi vəsaitlərin qanunsuz yolla əldə olunmasının qarşısının alınması;
- b) qanunsuz yolla əldə olunmuş maddi vəsaitlərin istifadəsinə yol verilməməsi.

2. Əhalinin ehtiyac içərisində yaşayan aztəminatlı təbəqəsinə dövlət tərəfindən sosial yardımın göstərilməsi.

3. Ölkədə siyasi və iqtisadi sabilliyin təmin olunması, sosial münasibətlərin və qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi.

4. Hüquq-mühafizə orqanlarının fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi:

- onların müasir texniki vəsaitlərlə təmin olunması;
- kadrların hazırlığının yüksəldilməsi.

5. Hüquq-mühafizə orqanları arasında effektiv qarşılıqlı yardımın təşkili:

- informasiya mübadiləsi;
- fəaliyyətlərin istiqamətləndirilməsi, ayrı-ayrı hallarda bir-gə əməliyyatların keçirilməsi.

6. Vergi, gömrük, xarici iqtisadi sahələrdə cinayətkarlığa qarşı mübarizə üsullarının təkmilləşdirilməsi.

7. İqtisadi sahədə daha perspektivli nəticələr əldə olunması üçün qabaqcıl təcrübənin öyrənilməsi, elmi tədqiqatların aparılması.

N Ə T İ C Ə

İqtisadi təhlükəsizlik milli təhlükəsizliyin tərkib elementi olaraq hər bir dövlətin inkişafını təmin edən zəruri amillərdən biridir. Milli təhlükəsizliyin əsas tərkib hissəsi aşağıdakılardır:

1. müdafiə (hərbi) təhlükəsizliyi;
2. ictimai təhlükəsizlik;
3. beynəlxalq təhlükəsizlik;
4. ekoloji təhlükəsizlik;
5. iqtisadi təhlükəsizlik;
6. informasiya təhlükəsizliyi.

İqtisadi fəaliyyət sahəsində cinayət törətmiş şəxslərin aşağıdakı qaydada bölgüsü verildi:

- “brilliant yaxalıqlar”
- “qızıl yaxalıqlar”
- “gümüş yaxalıqlar”
- “ağ yaxalıqlar”

İqtisadi cinayətkarlığı digər cinayət növlərindən fərqləndirən spesifik əlamətləri vardır. Onlar aşağıdakılardır:

1. iqtisadi fəaliyyət sahəsində törədilmiş cinayətlərin latenliyi yüksəkdir;
2. iqtisadi cinayətkarlığın cəmiyyətə vurduğu zərərin məbləği olduqca böyükdür;
3. iqtisadi cinayətkarlıq əhalinin böyük bir hissəsini əhatə edir;
4. iqtisadi cinayətkarlıq mütəşəkkil xarakter daşıyır.

İqtisadi fəaliyyət sahəsində cinayət törətmiş şəxslərin aşağıdakı qaydada tiplərə bölgüsü vardır:

1. situativ tip;
2. tamahkar tip;
3. konformist tip;
4. patoloji tip.

Qeyd etdik ki, ümumsosial səviyyədə cinayətkarlığın səbəblərinə aşağıdakıları aid etmək olar:

- bazar iqtisadiyyatına keçidlə əlaqədar olaraq elmi cəhətdən əsaslandırılmış iqtisadi tədqiqatların aparılması;
- keçid dövründə iqtisadi münasibətlərin nizamlanması üçün nəzərdə tutulmuş qanunların yetkin səviyyədə olmaması;
- sahibkarlıq fəaliyyətini kölgəli iqtisadiyyata sürükləyən vergi siyasəti;
- dövlətin sahibkarlığın ədalətli inkişafına hazır olmaması;
- dövlət tərəfindən iqtisadi cinayətkarlığa və korrupsiyaya qarşı vahid mübarizə strategiyasının hazırlanmaması.

İqtisadiyyatda baş verən cinayətlərin qarşısının alınması cinayətlərin törədilməsinə səbəb olan halların təsirinin neytrallaşdırılmasına yönəlmiş iqtisadi, təşkilati, texniki, hüquqi, tədbirlər sisteminin həyata keçirilməsini nəzərdə tutur.